

A médiaelmélet és -politika változó környezete

A *Four Theories* utáni helyzet áttekintését és a médiatudomány öt évtizednyi tekintélyes növekedését követő termés látszólagos elégtelenségét a mai, huszonegyedik századi kontextusban kell szemlélni, ahol a média színterét a nagy médiumok uralják, a kutatást pedig a kritikai elmélet befolyásolja. Sok energiát fordítottak a kapitalista médiaipar és a kvázi-állami bürokrácia – amely sok országban ellenőrizte a műsorszolgáltatást és a távközlést – által elfoglalt erődök falainak és alapjainak lerombolására.

A háború utáni tudományos világban a neomarxista és a politikai gazdaságtan hagyományához kötődő kritikai elméletek szerzői nem nagyon érdeklődtek a média társadalmi szerepének magyarázata iránt, hiszen a kritikai paradigma azt az egyértelmű üzenetet közvetítette, hogy a bevett, mainstream média szükségképpen egy igazságtalan társadalmi rend oldalán áll, maga pedig egy alapvetően hibás intézmény. Az elméletírók és kutatók azon dolgoztak, hogy feltárják a médiatartalmak osztály-előítéleteit és ideologikus voltát, valamint az általános törekvést a hegemoniára. Az ezzel foglalkozók között számos ismert kommunikációkutató névvel találkozunk, köztük van Herbert Marcuse, Dallas Smythe, Herbert Schiller, Noam Chomsky, Raymond Williams és Stuart Hall. A média alapvető kritikájának tárgyát a tulajdonosi szerkezetben és a médiatartalmak mintázataiban találták meg. Ezek közé a minták közé tartozott a belföldi híradások tartós elfogultsága az államhatalom minden formájának – vagy az azokat támogatóknak – a nézetei iránt, amikor csak ellenzékiesség vagy zavargás fenyegetett; a kapitalizmus feltétlen támogatása; mérsékelt rasszizmus és idegengyűlölet, valamint magas fokú etnocentrizmus; a hidegháború mindenre kiterjedő keretének támogatása és a nukleáris háború fenyegetésének kiaknázása; továbbá az Észak és Dél, Nyugat és Kelet között egyenlőtlenül folyó nemzetközi kommunikáció. Nem meglepő, hogy csekély érdeklődést mutattak bármely más normatív elmélet iránt.

A kritikai gondolkodás e válfajának egyeduralma az 1990-es évek elején nem sokkal élte túl a hidegháború végét; nem is azért, mert mint elmélet hiteltelenné vált vagy megcáfolták volna, hanem inkább azért, mert a média és működési környezete alapvető változáson ment keresztül. E változásnak több összetevője volt. Az egyik technológiai természetű volt, mivel az 1980-as években elkezdték kiaknázni a nemzetközi kábeles és műholdas műsorterjesztésben rejlő lehetőségeket, a számítógépek kommunikációs célú felhasználása terén pedig gyors innováció kezdődött. A kialakulóban lévő internet már kikezdte a régi médiumok uralmát, és számos más újítás is hasonló hatással volt.

A technológiai változásokkal párhuzamosan politikai-ideológiai elmozdulás történt a média irányításában a társadalmi felelősségtől a dereguláció és a vállalkozói szektor növekedése felé. Európában ez az állami monopóliumok műsorszolgáltatás és távközlés feletti befolyásának csökkenését jelentette. Az 1980-as évek közepétől a

dereguláció és a privatizáció vált a kommunikáció és a média hajtóerejévé. Európában a forradalmi gondolatokat hamarosan délibábnak tekintették, és a korábbi kritikai teoretikusokat az kötötte le, hogy megvédjék, ami megmaradt a korábbi közszférából, és médiapolitikai eszközökkel elérjék az új elektronikus magánmédiaszektor valamelyes korlátozását. A kommunizmus kelet- és közép-európai bukása szintén a változásokat segítette, felgyorsítva a piaci liberalizációt és a globalizációt.

A lényeg, hogy a kommunikációval foglalkozó kutatók és oktatók jobbra új kérdésekkel és körülményekkel szembesültek. A második világháború utáni és a hidegháborús korszakból származó elméleti leírásoknak többnyire nem sok hasznát lehetett venni az új kihívásokkal kapcsolatban. A kommunikációs jog és kormányzás teljesen új ágazatai jöttek létre, és magát az újságírást is újraértékelték (Deuze 2005; Hanitzsch 2007). Az újfajta gondolkodás és új szakpolitikák iránti igénynek nem felelt meg a korábbi körülményekre szabott normatív és kritikai elméletek maximáinak és receptjeinek az alkalmazása (Van Cuilenburg–McQuail 2003). Nem lehetett például visszatérni a szoros szabályozás, a szűkös csatornához való korlátozott hozzáférés és a nemzeti médiaszuverenitás korába. Továbbra is alapvető kérdések merültek fel a kommunikációt és a társadalmat illetően, többek között a szabadsággal, a sokszínűséggel, a hozzáféréssel, az elszámoltathatósággal és a minőséggel kapcsolatban (lásd McQuail 2003; Napoli 2001). De új formákra és új értékre volt szükség az e fogalmakban foglalt értékek megőrzéséhez (lásd Hamelink–Nordenstreng 2007). Az egyik irányzat a kutatási paradigmák nyugatias jellegének mérséklését tűzte ki, az új globális kontextusnak megfelelően (Curran–Park 2000).

A normatív elméletekre vonatkozó javaslatok és a kommunikációs politika változó környezetének főnti panorámája jól szemlélteti, hogy a különböző megközelítések közül nem születtek átfogó elméletek. Úgy tűnik, hogy a felmerült tipológiák inkább eltérnek egymástól, mintsem konvergálnak. Sőt, egyes kutatók azt javasolták, ne is törekedjünk arra, hogy az eredeti négy elmélet helyett újakat adjunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a normatív megközelítés zsákutcába jutott volna, és hogy az előíró megközelítések háttérbe szorulnának a leíráshoz képest. Éppen ellenkezőleg, az elméletalkotás normatív szintje még mindig központi helyet foglal el a kommunikációkutatásban, és a médiatechnológia és -szerkezet jelenlegi változásai, valamint az úgynevezett terrorizmus elleni háború miatt a médiaszabadságra nehezedő nyomás számos jogi, szakpolitikai és kormányzással kapcsolatos kérdésre hívja fel a figyelmet. A bizonytalanság és szorongás közepette zajló változások aláásták mind a teljes médiaszabadság mögötti liberális konszenzust, mind pedig azokat a többé-kevésbé elfogadott játékszabályokat, amelyek az alapvető kérdésekben segítenek összeegyeztetni a szabadságot a társadalom felé való elszámoltathatósággal.

Új kezdet

Úgy gondoljuk, hogy a *Four Theories* a korlátai ellenére nagy didaktikai előnnyel rendelkezett, mivel bevezette a sajtórendszerek tipológiáját, amelyek mindegyike más-más politikai rendszerhez kötődik, saját politikai filozófiával. A problémát az jelentette, hogy egyazon síkon vette számba a vizsgálat legalább három szintjét: a filozófiai megközelítéseket, a politikai rendszereket és a sajtórendszereket. Továbbá minden típust egy-egy adott ország egészen konkrét történeti esetével azonosított.

A mi módszertani kiindulópontunk az, hogy különválasztjuk ezt a három elemzési síkot – a filozófiai hagyományokét, a politikai rendszerekét és a sajtórendszerekét –, de azt is megmutatjuk, hogy ezek szorosan összefüggenek. E három közül mindegyiknek megvan a saját logikája, amely nem ültethető át a többi szintre. Az áttekintés kedvéért itt mégis felsoroljuk mindhármát:

Filozófiai – *normatív hagyományok*: korporatista, libertárius, társadalmi felelősség és állampolgári részvétel.

Politikai – *demokráciamodellek*: adminisztratív, pluralista, polgári és közvetlen.

Média – *a média szerepe*: ellenőrző, támogató, radikális és együttműködő.

A három különböző síkon található típusok nem feleltethetők meg egy az egyben egymásnak. A normatív elmélet négy történelmi hagyománya közül egyik sem felel meg tökéletesen egy adott demokráciamodellnek vagy egy adott médiaszerepnek. Ha erőltetnénk az efféle megfeleltetést, azzal ismét csak beleesnénk a *Four Theories* egyik hibájába. A három szint – a filozófiai, a politikai és a média – e tipológiáját külön-külön kell szemlélni, abban az összefüggésben, amelybe a következő fejezetek helyezik őket. Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy az itt bemutatott tipológiánk nem vezeti be a filozófiai hagyományok, a politikai rendszerek és a médiarendszerek valamely átfogó megközelítését. Mindhárom síkon egy bizonyos aspektusra – a nyilvános kommunikáció normatív hagyományaira, a demokrácia modelljeire és a média szerepére – összpontosítunk, ami jelentős teret hagy más lehetséges megközelítések és tipológiák számára.

Elismerve a típusalkotás didaktikai és heurisztikus előnyeit, azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a tipológia nem jelenti azt, hogy minden konkrét esetet egy és csakis egy rekeszben helyezünk el. A kortárs újságírók például szakmájukról való gondolkodásukban egyszerre képviselhetik a normatív hagyomány több áramlatát – nem utolsósorban a legrégebbi, korporatista áramlatot. A média intézményei vagy a kommunikáció egyes résztvevői által betöltött szerepek jellemzően különböző, olykor egymásnak ellentmondó hagyományokat ötvöznek. Ezért a különböző típusokat inkább az analitikus értelmezés eszközeinek kell tekinteni, semmint a valós jelenségeket korlátok közé szorító, rögzített kategóriáknak.

Új kezdetünk következképp tudatában van a normatív médiaelméleti kérdések összetettségének, a problémák mélyre nyúló történeti és kulturális gyökereinek, valamint annak, hogy a normatív kérdésekkel számos különböző szinten kell szembenézni. Nem tudunk olyan egységes keretet adni, amely átfogná a felmerülő problémák sokféleségét. Ehelyett az általánosság különböző szintjeinek megkülönböztetésével igyekeztünk egyszerűsíteni a feladatot. Ennek a megközelítésnek megfelelően három tipológiát javasunk, amelyek szerintünk lefedik az egyes elemzési síkokon mutatkozó variációk java részét. A – szerencsés vagy szerencsétlen – véletlen folytán mindegyik tipológia négy elemből áll. Nem áll azonban szándékunkban az eredeti *Four Theories* örökségét folytatni. Amint e könyv címe is jelzi, alapvető viszonyítási pontunk a demokrácia. A demokratikus politikai rendszereket tekintjük át az emberről és a társadalomról alkotott sokféle filozófiai elképzeléssel, amelyeket a demokráciáról folytatott viták története magában rejt. Érvelhetnénk amellet – meg is tesszük a 2. fejezetben –, hogy a közéleti kommunikáció ideális formájáról szóló vitákat csak akkor lehet lefolytatni, ha a közösség kollektív döntéshozatalában bizonyos fokig megvalósul a nyilvánosság részvétele, ez pedig azt feltételezi, hogy a résztvevők egyenlők és szabadok. Itt most visszafogottabban fogalmazunk: azért tekintünk el az autokratikus vagy tekintélyelvű kommunikáció normatív feltételeinek tárgyalásától, mert azok nem relevánsak könyvünk szempontjából.

Úgy gondoljuk, hogy a normativitást a demokrácia kultúrájához és a demokratikus politikai rendszerekhez kötve elkerüljük az erkölcsi relativizmus problémáját. Mindazonáltal tudatában vagyunk, hogy a demokratikus intézményeknek számos olyan kombinációja van és lehet a különböző történeti és kulturális kontextusokban, amelyek biztosítják a szabadság és egyenlőség e keret által feltételezett garanciáit, valamint az emberi létezés tiszteletben tartását. Leírjuk a demokratikus megnyilvánulások típusait, de egyiket sem azonosítjuk valamely történeti politikai rendszerrel. A típusokat inkább tendenciáknak vagy vektoroknak tekintjük egy négyzetben, amelyek többféle intézményi formát hozhatnak létre. Ugyancsak a tendenciák és kombinációk logikáját követjük a történeti-filozófiai hagyományok és a médiaszerepek típusainak ábrázolása során. Egy demokráciában például az újságírástól bizonyos körülmények között együttműködőbb szerep várható, anélkül hogy az sértené a szabadság és egyenlőség elvét, máskor azonban a radikális változást elősegítő szerep felelne meg inkább.

Megkíséreltük rendszerezve bemutatni mindazon normatív elveket, amelyeket ma alkalmazni lehet a közéleti kommunikáció területén a konkrét cselekvést illetően. Reméljük, hogy ez segít a médiaszakembereknek átlátni mind a konkrét körülmények között betöltött normatív szerepüket, mind pedig az ezt alátámasztó erkölcsi igazolást. Ezeket a normatív elveket ugyanakkor nyitottnak és folyamatosan fejlődőnek tekintjük a globalizáció, a lokalizáció és az erkölcsi hagyományok kölcsönhatásának korában.

Az elemzés három szintje

Az elemzés első szintje a legáltalánosabb: azokkal a történelmi összefüggésekkel és vitákkal foglalkozik, amelyek létrehozták a közéleti kommunikáció, köztük a média és az újságírás számára iránymutatással szolgáló filozófiai hagyományokat. Azért nevezzük ezeket „filozófiai” hagyományoknak, mert a helyes közéleti kommunikáció normáit az emberről, a társadalomról és a jó életről alkotott elképzelésekre utaló, mélyebb indoklással szokták ellátni. Ezért a tárgyalást a közéleti kommunikáció etikájáról vitázó klasszikus szerzőkkel kezdjük, amilyen Platon, Arisztotelész, Cicero és Szent Ágoston. Az is fontos, hogy foglalkozzunk a normatív elméletnek az állampolgárság fogalmához kapcsolódó számos dimenziójával. Ez a fogalom magában foglalja a véleménynyilvánítás szabadságát, a nyilvános döntéshozatalban való részvétel jogát, valamint a közéleti kommunikáció alapvetően párbeszédre és vitára alapuló meghatározását. A normatív hagyomány nem csupán egy korlátozott számú elméletet jelent, hanem értékek olyan összetett sorozatát, amelyről úgy gondoljuk, hogy mind a szakembereknek, mind a nyilvánosság számára ismernie kell.

Az elemzés második szintje lehetővé teszi, hogy behatóbban tárgyaljuk, hogyan járul hozzá a média a demokrácia működéséhez. Mint említettük, tudatában vagyunk annak, hogy a népszuverenitást illető általános egyetértésen belül léteznek alternatív formái a demokratikus intézményeknek és eljárásoknak. Teljesen világos, hogy a különböző társadalmak az eltérő történelmi körülményeknek és politikai kultúráknak megfelelően alakították ki a maguk demokratikus gyakorlatát. Éppen ezért azonosítjuk a demokrácia főbb alternatív politikai modelljeit, amelyek mindegyike némiképp eltérő normatív követelményeket támaszt a közéleti kommunikáció médiumaival szemben.

Az általánosság harmadik szintjén magára a médiára, különösen az újságírói feladatokra összpontosítunk. Az újságírást, ahogy James Carey megjegyezte, olyan gyakorlatok összességének tekintjük, amelyek „az általuk kiváltott társadalmi következmények, nevezetesen a demokratikus társadalmi rend megteremtése szempontjából igazolhatóak” (1996, 9.). Egyesek úgy gondolhatják, hogy az *infotainment* korában, amikor a szórakoztató média széles körű politikai befolyással bír, beszűkíti a normatív elmélet alkalmazási körét, ha a sajtóra és az újságírással összpontosít. Mi mégis ezt a fókuszra választjuk, tekintettel arra, hogy az újságírás egyértelműbben és nyíltabban kapcsolódik a demokrácia védelméhez. Úgy döntöttünk, hogy nem foglalkozunk az olyan műfajokkal, mint a zenei videóklippek vagy a *talk show*-műsorvezetők monológjai (Entman 2005), még akkor sem, ha ezek kétségtelenül tartalmaznak információt és kommentárt is. Figyelembe vettük azonban az olyan új internetes fejleményeket, mint a blogok és a podcastok, bár ezek demokratikus intézményekre gyakorolt hatásait még nem derítették fel kellőképpen. Michael Schudson (2003) újságírásról alkotott definíciója kellően tág: „intéz-

mények azon csoportja, amely a jelen ügyeivel kapcsolatos, általában igaznak és őszintének feltüntetett információt és kommentárt tesz rendszeresen (általában naponta) közzé, egy szétszórt és névtelen közönség számára, hogy a közönséget nyilvánosan bevonja a közvélemény számára fontosnak tartott diskurzusba” (11.). Amennyiben általában a médiának ez a nyíltabb normatív célja a demokrácia és a demokratikus intézmények támogatása, akkor el kell fogadnia a sajtó újságírásban játszott szerepeinek tárgyalása során kifejtett irányelveket.

A fejezet hátralévő része összefoglalja a három szinten leírt típusainkat, mintegy megelőlegezve a következő fejezeteket. Ezeket együttesen a közéleti kommunikáció normatív elméletének szánjuk. A *normatív* jelző annyit jelent, hogy a magyarázatok kulturális értékválasztásokon és végső soron az emberi létezés természetére és céljaira vonatkozó bizonyos premisszákon alapulnak. *Elméleten* itt annak az érvekkel alátámasztott magyarázatát értjük, hogy bizonyos cselekvések miért vezetnek bizonyos eredményekhez. A *közéleti kommunikáció* az emberi kommunikáció azon formáira utal, amelyek fenntartják a széles nyilvánosságot, és a politikai kormányzás eszközeként szolgálnak a kis közösségektől a nemzeti és globális szintű társadalmakig. A tömegmédia és az újságírás központi, de korántsem az egyetlen eleme a közéleti kommunikációnak: ez utóbbi jelentős kulturális, vallási és politikai részt is magában foglal.

A közéleti kommunikáció normatív hagyományai

Filozófiai szinten négy fő szakaszt különböztetünk meg, amelyek a közéleti kommunikáció megfelelő módjáról folytatott két és fél évezredes vita során alakultak ki: korporatista, libertárius, társadalmi felelősség és állampolgári részvétel alapú. A fejlődés valamennyi szakaszát illetően az érdekel bennünket, hogy a kommunikáció értékei hogyan viszonyulnak a demokratikus kormányzati rendszerek fejlődéséhez. Módszertani okokból a mediterrán városállamokban működő közvetlen demokrácia tapasztalatával kezdjük. A közéleti kommunikáció filozófiáinak fejlődését más civilizációkban is nyomon követhettük volna, csak hogy számos kulcsfogalom – például a „demokrácia”, az „etika” és a „kommunikáció retorikus módjai” – Attikából származik. A szabadság és az igazmondás számos ma is érvényes kérdése a klasszikus görögség vitáiban merült fel először. Nem feltételezzük azonban, mint a *Four Theories* és a témával foglalkozó hasonló munkák, hogy e kérdések tárgyalása csak a kora újkori Európában kezdődött volna. A vita történetének minden egyes szakasza általában mindhárom szintre kiterjed – a filozófiai alapokra, az igazságos és felelős kormányzás rendszerére és a „jó” nyilvános kommunikáció konkrét módjára. A normatív értékek minden egyes konfigurációja – például a meggyőződés, hogy minden polgárnak joga van a demokratikus folyamatban való részvételhez – általában annak kereséséhez kapcsolódik, hogy egy adott történelmi helyzetben miben is áll a jó és igazságos közéleti kommunikáció.

Az egyes korszakok legnagyobb gondolkodói által folytatott vita azokon a filozófiai értékeken alapul, amelyek olyan széles körben bevettek és elismertek, hogy a közéleti diskurzus normatív elveire vonatkozó általánosan elfogadott hagyomány részévé váltak. Ezért szívesebben is nevezzük őket hagyománynak, mint elméletnek vagy paradigmának, mivel valamennyi túlságosan töredékes ahhoz, hogy a mai értelemben vett elmélet státuszára igényt formálhatna. A *paradigma* kifejezés pedig olyan fokú pontosságot és egyértelmű megfogalmazást feltételez, amiről általában nem lehet szó. Mégis viszonylag stabil történelmi tényezőknek tekintjük ezeket a hagyományokat – ennyiben valóban paradigmaticusak.

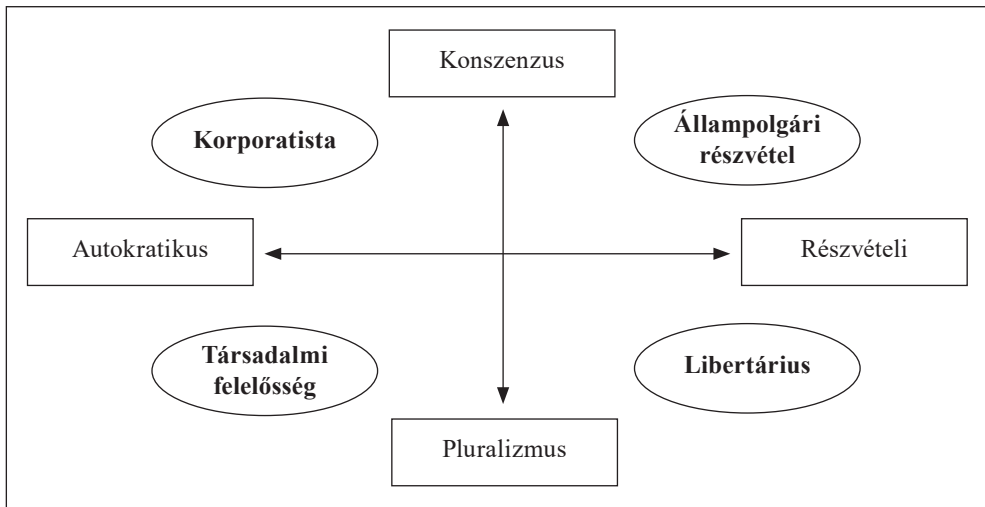
Az általunk kínált tipológia olyan bevett értékeken és hagyományokon alapul, amelyek rendelkeznek bizonyos, a különféle elveket összekötő, koherens belső logikával. Például a libertárius hagyományban a polgárok ama szabadsága, hogy véleményüknek a nyilvánosság előtt hangot adjanak, együtt jár azzal a kötelezettséggel, hogy tiszteletben tartsák mások véleménynyilvánítási szabadságát, valamint hogy a vitát nyitva tartsák minden álláspont előtt, még akkor is, ha ezeket széles körben tévesnek tartják. Mindegyik hagyományban olyan értékek jelennek meg, amelyek viszonylag konzisztensek egymással, és amelyek egy adott történelmi helyzetben alakultak ki. Amint azt a 2. fejezet is mutatja, az egyes hagyományokat egy folyamatos eszmecsere részének tekintjük, amely a klasszikus görög szerzők, például Platón és Arisztotelész műveiben nyert írásos formát, ám gyökerei minden bizonnyal még mélyebbre nyúlnak, azoknak az élő kultúráknak a kölcsönhatásáig, amelyekkel a görögök kapcsolatban álltak. A kora újkori Európa politikai filozófusai és más szerzői nagyon is jól ismerték a klasszikus görögségtől átvett hagyományt, amely viszont egy középkori hagyomány révén jutott el hozzájuk – ez utóbbi pedig ugyancsak jelentős hatás érte az iszlám filozófusai részéről. Napjainkban a közéleti kommunikáció alapelveinek sajátos konfigurációját azonosíthatjuk „állampolgári részvételnél”, amelynek középpontjában a közvetlen részvétel valamennyi állampolgárra kiterjedő joga áll, és amely jóval nyitottabb a nők és sok más csoport számára, mint a múltban. A globalizációval pedig a világ számos részén jelentősen kiszélesedik az eszmecsere.

Típusalkotásunk logikáját követve a négy történelmi hagyományt nem eszmék zárt készleteként, hanem egy négyzetben elhelyezhető irányokként látjuk, ahogyan azt az 1. ábra mutatja. A közéleti kommunikációról folytatott vita történetének alapvető kérdése a társadalmi-kulturális konszenzus és pluralizmus mértéke. A konszenzus egységes központi államra, államvallásra vagy homogén kultúrára utal, míg a pluralizmus a kulturális és etnikai sokféleséget, a hatalomgyakorlás szóródását, valamint a kifejezés és a hitbéli meggyőződés nagyobb szabadságát és sokszínűségét jelenti. Az e tendenciák közötti ellentét adja az 1. ábra függőleges tengelyét. A vízszintes tengely alapja a politikai mobilizáció különböző foka, a tekintélyelvű kormányzástól a döntéshozatalban való széles körű részvételig.

Mint említettük, a közéleti kommunikáció normáiról folytatott vita történetén belül négy hagyományt azonosítottunk: a korporatista, a libertárius, a társadalmi

felelősség és az állampolgári részvétel alapú hagyományát. E hagyományok közül az első és a második általában élesen szembenáll egymással a történelem során, míg a harmadik és a negyedik közelebb esik egymáshoz, és sokszor sokféle formát ölt. Bár mostanra a négy hagyományt viszonylag szilárdnak és paradigmaticusnak tekinthetjük, mégis hosszú történelmi fejlődés során alakultak ki, és a politikafilozófiai iskolákhoz hasonlíthatók. Nem állítjuk azonban, hogy az újabb hagyományok kiszorították volna a korábbiakat, vagy hogy az újabbak irányelveit jobbnak kellene tekintenünk a közéleti kommunikáció terén. Mindegyik hagyomány olyan intézményrendszert foglal magában, amely kiállta az idő próbáját, és amely továbbra is jelentős forrása az újságírás demokráciában betöltött szerepére vonatkozó normáknak.

1. ábra: A négy normatív hagyomány

A korporatista hagyomány

E hagyomány gyökerei a viszonylag kis földközi-tengeri városállamok közvetlen demokráciájáig, különösen Athén politikai kultúrájáig nyúlnak vissza, mintegy huszonöt évszázaddal ezelőttre. A hagyományt azért nevezzük korporatistának, mert alapja a mindenség szerves összhangjának világgépe. A korporatista közfilozófia klasszikus megfogalmazását talán Arisztotelész etikáról, retorikáról és politikáról szóló értekezéseiben találjuk meg leginkább, a kortárs politikai elméletírók munkáiban viszont erősebben közösségelvű filozófiát találunk. A korporatista filozófiai világnézet a világ számos részén a közéleti kommunikáció alapjaként ma is befolyással van, különösen az ázsiai és a muszlim kultúrákban. Ez a világnézet abban

különbözik a „tekintélyelvűtől”, amelyet a *Four Theories* az autokratikus monarchiáknak és a huszadik századi katonai diktatúráknak tulajdonít, hogy teret enged a demokratikus közéleti kommunikációnak. A legtöbb esetben azonban olyan hagyomány, amely elvárja, hogy a média együttműködjön a nemzet érdekét érintő ügyekben, valamint más társadalmi intézményekkel, például a vallással, az oktatással és a családdal kapcsolatban.

Egy kulturális szempontból korlátozottan pluralista társadalomban az élet különböző területein, beleértve a közéleti kommunikációt is, gyakorlati konszenzus van a normák tekintetében. Ezekben a társadalmakban nem sok tere van a vitának a közös világnézet és a létezés rendjéről alkotott felfogás tekintetében. Hajlamosak az adott kulturális rendet egy mögöttes metafizikai létrenddel vagy isteni norma-rendszerrel azonosítani.

A korporatista hagyomány törekedhet nagyfokú központi politikai ellenőrzésre, vagy – mint az ókori görög társadalomban – ösztönözheti a kiváltságos férfi polgárok szabad és nyílt vitáját. Nagyfokú külső fenyegetettség és gyöngé társadalmi konszenzus esetén valószínűbb az erős centralizált ellenőrzés vagy akár a kényszermozgósítás. Az ókori Görögországban meglehetősen erős korporatista világnézet és filozófiai hagyomány uralkodott. Különösen Platón hivatkozott a lét rendjére az igazságnak megfelelő közéleti kommunikáció alapjaként. Arisztotelész is az első elvek ismeretét jelölte meg az egészséges közéleti diskurzus feltételeként. Athén azonban kicsi, társadalmi és kulturális szempontból kompakt társadalom volt. Itt volt értelme annak, hogy a döntéshozatal során konszenzusra törekedjenek, hogy mindenki teljes mértékben együttműködjön a közös cselekvésben. Valójában számos ókori és középkori mediterrán városállamban ez az elv volt a közösségi döntések alapja.

Sok délkelet-ázsiai demokrácia médiapolitikája, az ott uralkodó vallási és kulturális konszenzusnak megfelelően, jobban támaszkodik az egyetértésre, és kevésbé a vitára. A korporatista világnézet mögötti viszonylag magas fokú érték-konszenzus gyakran eredményez nagyobb tekintélytiszteletet a médiában. A fejlesztés érdekében nagymértékben mozgósító demokráciák hivatkozhatnak a korporatista világnézetre, és a politika együttműködésen alapuló megközelítésére. A médiától azt várják, hogy együttműködő legyen a nemzeti jólétet érintő kérdésekben, és kevésbé legyen kritikus a gazdasági vállalkozásokkal, a vallással és az oktatással szemben. A médiaelit valószínűleg szorosan igazodik a társadalmi, politikai és kulturális elithez, és körükben a nemzeti kulturális egység politikája uralkodik.

A libertárius hagyomány

Ezt a hagyományt „liberál-individualistának” is nevezhetnénk, mivel a véleménynyilvánítás szabadságának elvét a legmagasabbra helyezi abban az érték-hierarchiában, amelynek fenntartását a médiától elvárja. A közéleti kommunikáció libertárius

eszméje a késő középkorban és a reneszánsz idején alakult ki, válaszul Európa meggyökeresedett monarchiáira és vallási intézményeire, amelyek vállvetve küzdöttek a hatalmukkal szembeni kihívások ellen. A vallási és politikai ellenzékét általában elnyomták, de maga a másként gondolkodás ténye – különösen, ha az igazságosság vagy az igaz vallás elvein alapult – elültette a véleménynyilvánítás szabadságának újfajta igényét. Voltak világi filozófusok, például Thomas Hobbes, akinek *Leviatán* (1651) című műve szerint az állam legfőbb hatalma a rend és a civilizáció nélkülözhetetlen forrása. Nagyjából ugyanebben az időben tette közzé a puritán John Milton *Areopagitica* (1644) című művében ékesszóló érveit az angol sajtó cenzúrájának megszüntetése mellett.

A központi libertárius értékek közül sok a vállalkozó osztály értékrendjében és gondolkodásmódjában is megjelent. Hittételként vallották, hogy az egyének szabadon birtokolhatják a médiát, a tulajdonosok pedig a törvényes keretek között bármely nekik tetsző célra használhatják. Ennek megfelelően a szabad médiapiac szolgálná a legjobban valamennyi résztvevő érdekét, és hozná a lehető legnagyobb hasznot az egész közösség számára. Nem létezett sem a közösség publikáláshoz való joga, sem a kollektív „megismeréshez való jog”. A szabadság ellensége a kormányzat és az állam volt, és semmi jó sem származhatott abból, ha az állam beavatkozott valamely feltételezett közcél biztosítása érdekében.

Ebben a hagyományban a szabadság a legfontosabb és feltétlen jogosultság. Ez a nézet azt sugallja, hogy nincs helye a kifelé irányuló felelősségnek, még akkor sem, ha kudarcok várhatók. Ha a szabadságnak vannak is korlátai a beavatkozás szempontjából, azok csak akkor igazolhatók, ha a piac jobb működését segítik. Félresöprik a középkori normát, amely a közönséget a gátlástalan piaci eladókkal szemben próbálta megvédeni. Vigyázzon a vevő (*caveat emptor*). Tekintettel a minden nagy intézménnyel, különösen az egyházzal és az állammal szembeni gyanakvásra, a szerves egység nem a társadalom korporatív struktúrájának észszerűségében, hanem az egyén veleszületett racionális képességében és tudatos döntésében rejlik. A társadalmi egység és koordináció alapja valamiféle társadalmi szerződés.

A libertárius hagyomány a tizenkilencedik században teljesedett ki, különösen John Stuart Mill írásaiban. Mill *A szabadságról* (1859) című műve szerint a szabadság az igazság feltárásának, valamint az információ és az eszmék szabad áramlásából származó haszonelvű előnyök megszerzésének legnagyobb útja. Az utilitárius filozófia egésze szerint csak az eszmék kifejezésének szabadsága vezet a legnagyobb számú ember legnagyobb boldogságához.

A társadalmi felelősség hagyománya

Ez a hagyomány megtartja a szabadságot a közéleti kommunikáció – beleértve a médiát is – megszervezésének alapelveként, ám úgy tekint a nyilvánosságra vagy a közösségre, mint akinek szintén vannak bizonyos jogai és jogos elvárásai a meg-

felelő szolgáltatást illetően. Maga a *társadalmi felelősség* kifejezés nagyrészt a Hutchins-bizottság terméke. A sajtószabadságot végső soron a gyümölcseinek kell igazolnia. Ez szükségessé teheti a médiatevékenységek korlátozását, vagy akár a médiapiac kiegészítését vagy ellenőrzését célzó beavatkozást. Ezen a kereten belül azonban széles skálán mozognak a nézetek arról, hogy az állam meddig mehet el jogosan az elfogadható színvonalú közszolgálat érdekében. A médiával kapcsolatos társadalmi felelősség többféle, különböző erősségű változata merült fel. A minimalista változat azt várja, hogy a média maga alakítsa ki az elszámoltathatóság önszabályozó mechanizmusait, amelyek a közvélemény vagy a kormányzat igényeire adott önkéntes vállalásokon alapulnak. Általános nézet szerint a professzionalizáció kulcsszerepet játszik ebben a folyamatban. Az erősebben beavatkozáspárti megközelítés igent mond a sajtótámogatásokra és a sokszínűséget vagy az innovációt biztosító törvényekre, valamint a köztulajdonban lévő média, különösen a közszolgálati műsorszolgáltatás létrehozatalára.

A társadalmi felelősség hagyományának kialakulása egyfajta dialektikus logikát mutat a normatív elméletek, a demokratikus intézmények és a média demokráciában betöltött szerepéről alkotott elképzeléseink fejlődése során. Miután a liberárius megoldást számos nemzetállam alkalmazta – jellemzően a tizenkilencedik században –, és nyilvánvalóvá váltak a vállalkozás korlátlan szabadságának negatív következményei, az is világos lett, hogy szükség van a szabadság és a felelősség közti egyensúlyra.

Az átmenet során a tömegek információ és szórakozás iránti igénye megkívánta, hogy a médiaipar szakértő és felelős személyzettel dolgozzon. A válasz részben a médiaiparban dolgozók professzionalizálása volt, a jelenleg a szakmaisággal járó tipikus etikai kódexekkel, szakértői képzésekkel és önszabályozó testületekkel. Fontos volt még a „demokrácia fejlődését szolgáló” éthosz kialakítása, amely hozzájárult az ipari társadalmak fejlődéséhez. A médiának ebben az új szerepében a közéleti kommunikáció résztvevői számára a viszonyítási pont kevésbé a személyes lelkiismeret, mint inkább a személyes felelősség vállalása volt azon a téren, hogy a tömegdemokráciák fejlődését szolgálják. Több mint egy évszázadba telt azonban, mire kidolgozták azt, amit mi a társadalmi felelősség formulájának nevezünk.

A korábban tárgyalt és az *1. ábrán* ábrázolt két vektor szempontjából a társadalmi felelősség hagyománya közel áll a pluralizmuséhoz, de közel áll az autokratikus irányítás irányához is. A társadalmi felelősség hagyományának zsenialitása abban rejlik, hogy képes volt megtalálni az egyensúlyt a szabadság és az ellenőrzés, az önszabályozás és az állami szabályozás, a nemzeti kultúra és a kulturális sokszínűség, a személyes és a közösségi szükségletek, a viszonylag magas kulturális színvonal és a közérthetőség között. Új megközelítésünknek nyitottnak kell lennie arra, hogy a különböző nemzetek és kultúrák milyen mérhetetlenül változatos módon alakítanak ki olyan normatív hagyományt, amely hűséges egyrészt a kultúrájukhoz, másrészt viszont a demokratikus intézmények követelményeihez és a médiaintézmények gyakorlati realitásaihoz is.

Az állampolgári részvétel hagyománya

Ez a hagyomány, bár az előbb említetteknel újabb keletű, máris három-négy évtizedes múltra tekinthet vissza. Távlabbi gyökerei a tizenhatodik századi szakadár vallási és politikai mozgalmakban, valamint a sajtószabadságért folytatott tizenharmadik századi küzdelmekben keresendők. Az előzmények közé tartozik még a tizenkilencedik század korai munkásmozgalmainak radikális sajtója is. Az állampolgári részvétellel működő sajtó modern fogalma mindazonáltal inkább az alternatív sajtótól, majd az 1960-as, '70-es évek független rádiózásától datálható, az inspirációt pedig az eszmék és motivációk széles skálája adta. Nem kis jelentőséggel bírtak a huszadik század nagy részének számos forradalomközeli helyzetében az alulról szerveződő aktivista médiumok (lásd Downing 2001).

E hagyomány legitimitásának alapja az az elképzelés, hogy a média a népé, célja pedig az emancipáció, az önkifejezés és a kritika. A média jellemzően a kollektív jogokért küzd valamilyen formában. Ahol sikerül politikai változást elérnie, megszűnhet vagy éppen intézményesülhet a polgárok hiteles hangjaként, anélkül hogy alá volna vetve a piacnak vagy a kormányzati hatalomnak. Az állampolgári részvétellel működő média joggal kerül annak a vektornak a végére, amely szemben áll a média centralizáltabb, tekintélyelvű irányításával.

Ez a hagyomány elsősorban a helyi közösségek, valamint a kisebb és alternatív médiumok szerepét hangsúlyozza. Tény, hogy e hagyomány gondolkodásmódja bajosan alkalmazható a kiterjedt és bevett országos vagy nemzetközi médiára, mint például a televízióhálózatok vagy a tömegsajtó. Ez a szemlélet mindazonáltal kritikai szempontokat szolgáltat az ilyen médiumokkal szemben, és meghatároz bizonyos kritériumokat a kívánatos működést illetően. Még a nagyszabású médiumok is odafigyelhetnek a közönségükre és reagálhatnak az igényeire, valamint ösztönözhetnek a visszajelzésre és az interaktivitásra. Alkalmazhatnak közösségi részvétellel működő formákat, és kezdeményezhetnek olyan felméréseket és vitákat, amelyek valóban a polgárok bevonására irányulnak.⁴

A demokrácia modelljei

Elemzésünk második szintje abból az egyszerű nézetből indul ki, hogy a demokrácia a nép által, a népért és a népből való kormányzás (lásd pl. Gunther–Mughan 2000). A demokrácia azonban nem pusztán a vezetőknek a néppel szembeni elszámoltathatóságáról szól, hanem a közös cselekvés számos más módját is magában foglalja, amelyekkel az emberek igyekeznek befolyást gyakorolni vezetőikre és saját életükre – ezek közé tartoznak a közéleti kommunikáció különböző, ma már elérhető formái. Az általunk vázolt normatív hagyományok és a demokrácia egyes modelljei között nincsen egyértelmű megfelelés. Valójában abban sincs egyetértés, hogy a demokratikus politika különböző felfogásait és formáit hogyan osztályoz-

zuk vagy rendezzük a modern világban. Mindazonáltal vannak jó tudományos módszerek a demokrácia fogalmának meghatározására (nevezetesen Held 2006), és ennek alapján négy modellt emelünk ki: a liberális-pluralista, az elitista-adminisztratív, a deliberatív polgári és népi-közvetlen demokráciát.

Amint azt a 4. fejezetben bemutatjuk, van egy dimenzió, amely alapján a legtöbb demokratikus elmélet és gyakorlat felosztható: a különbségtétel egyrészt az egyéni jogok és szabadság, másrészt az egyenlőség és a közösség kollektív jogai között. Az előbbi hangsúlyozása inkább az angol-amerikai viszonyokra jellemző, míg az utóbbi egy inkább kontinentális modell, amelyet gyakran kötnek Franciaországhoz, és amelyet különösen Rousseau ihletett. Habermas hasonlóan különböztet a demokratikus politika liberális vagy locke-i felfogása és a republikánus álláspont között. A liberális felfogásban a politika „funkciója a magánszféra társadalmi érdekeinek összefogása és érvényre juttatása egy olyan államapparátussal szemben, amely a gyakorlati hatalom kollektív célok érdekében történő adminisztratív alkalmazására szakosodott”, míg a republikánus szerint „a politikát [...] egy etikus tartalmú élet reflektív formájaként” fogjuk fel, amely magában foglalja a polgároknak a közösségeken belüli egymásrataltsága tudatát (Habermas 1998, 240.). Így ír: „az adminisztratív hatalom és az egyéni személyes érdekek mellett a *szolidaritás* és a közjóra való orientáció jelenik meg a társadalmi integráció *harmadik forrásaként*” (240.). A 4. fejezet azt is világossá teszi, hogy a demokráciaelméletekben elkerülhetetlenül jelen van egy normatív vagy előíró elem éppúgy, mint egy empirikus vagy leíró. Az alább vázolt és a 4. fejezetben bővebben kifejtett alternatív modellek mindegyike bizonyos érvek alapján és alapvető értékekre hivatkozva igényel magának elismerést.

Pluralista demokrácia

Ezt a modellt napjainkban jól példázza számos olyan ország, amelyek az egyéni szabadságot helyezik előtérbe, a piacot tekintik a jólét fő motorjának, és az állam szerepét inkább arra korlátozzák, ami a szabadpiaci társadalom rendezett működéséhez feltétlenül szükséges. Ez a modell elég egyértelműen kötődik a korábban vázolt libertárius hagyományhoz, és jól leírja Hallin és Mancini (2004) liberális pluralista modellje.

Csakhogy a médiával kapcsolatban sem minden problémát old meg egy elfogadható – és kényelmes – demokráciaelmélet. A gyakorlatban például megeshet, hogy a médiapiac éppen nem a pluralizmus igényeit szolgálja, mivel nem biztosít hozzáférést a versengő üzenetekhez. A médiapiac éppúgy – ha ugyan nem jobban – hajlamos a koncentrációra, mint más iparágak. A féktelen nyereségvágyat időről időre számos, az egyéneknek és a társadalomnak okozott kárért is felelőssé tették – különösen olyan tartalmakra reagálva, amelyek a bűnözést, erőszakot, szexet és más, társadalmilag helytelenített viselkedésformákat és hajlamokat ábrá-

zoltak. Ennek megfelelően a demokratikus társadalmi rendnek nem szükségszerűen tesz jó szolgálatot a libertárius média. A hatékony önszabályozás nem biztos, hogy megoldást kínál, még akkor sem, ha elméletben támogatják. Válság idején az állam nem hagyatkozhat kizárólag a médiapiaci kereslet és kínálat szeszélyeire. A minimális állammal összeegyeztethetetlen ellenőrzés vagy szabályozás problémáitól eltekintve is nehézséget okoz a szabad média szerepének egyértelmű meghatározása egy szabadpiaci társadalomban. A média tetszése szerint választhat vagy kerülhet el bizonyos szerepeket a társadalomban. És ez a nehézség az internet elterjedésével egyre súlyosbodik.

Adminisztratív demokrácia

Ez a modell hangsúlyozza annak szükséges voltát, hogy hivatásos igazgatási intézmények és más szakértő szervek gondoskodjanak az emberek jólétéről. Sem a politikusok, sem az átlagpolgárok nem rendelkeznek elegendő tudással ahhoz, hogy egy rendkívül összetett modern társadalmat kormányozzanak. A múltban az alapvető szolgáltatások, néha egész iparágak működtetését is hajlamosak voltak az állami bürokráciára bízni. Az utóbbi időben a tendencia a közvetlen állami irányítástól a szabályozó szervek által ellenőrzött magántulajdon felé mozdult. Az alapvető kormányzati szerepek ellátásával megbízott elit többféleképp is elszámoltatható, például a közvéleményen keresztül, de szükség esetén piaci beavatkozással is. A modern demokráciák arra törekuszenek, hogy a polgárok jólétének észszerű színvonalát fenntartsák, és kollektív rendelkezéseket hoznak a szociális biztonság és néhány olyan alapvető szolgáltatás tekintetében, amelyeket a piac nem képes biztosítani. Mégis, továbbra is jelentős különbségek vannak Európa és az Egyesült Államok között abban, amit az adminisztratív demokrácia megjelenési formáinak tekinthetünk.

A demokrácia adminisztratív formája és a média közötti kapcsolat általában nem egyértelmű, még akkor sem, ha számos társadalomban szimbiózis van a társadalmi felelősség elmélete és a szociáldemokrata politika között, ahogyan azt a média és a politika Hallin és Mancini (2004) által leírt demokratikus-korporatista modellje példázza, amely még mindig megtalálható több észak- és nyugat-európai államban. E modell értelmében az állam médiához való viszonyulása összhangban van az adminisztratív demokrácia elveivel. A médiát időről időre felelősségre vonják, amiért nem támogatja a kormányzati és politikai intézményeket, és nem bíznak meg benne annyira, hogy teljes függetlenséget kapjon. A média deregulációjával szemben az elszámoltathatóság erősítésére és a közszolgálati műsorszolgáltatás megtartására irányuló kísérletek ezt a bizalomhiányt tükrözik, valamint a törekvést, hogy megmaradjon valamelyes ellenőrzés. Az iraki háborúhoz vezető lépésekről történt tudósítás miatt a brit kormány és a BBC közötti 2003-as ütközés világos példája e kapcsolatok állandó feszültségének.

Polgári demokrácia

Ez a modell többféle formában jelenik meg. Általános üzenete azonban az, hogy minden egészséges demokráciát a polgárok aktív részvételének kell jellemeznie a vélemények megfogalmazásában és bizonyos közös érdekek képviselésében, különösen helyi szinten. A demokrácia egyik formájaként ez a modell nem nagyon fér össze az elitek és szakértők általi kormányzással, és egyértelműen elválik az egyéni választások társadalmi szintű aggregációjával azonosított demokráciájától. Kétségtelen probléma, hogy a polgári demokrácia modelljéből milyen normák következnek a médiára vonatkozóan, de úgy tűnik, hogy a részvételi média minden formájának, például az internetnek a nagyobb mértékű alkalmazását kívánja, valamint megerősíti a sokszínűség és a helyi szint megjelenésének szükségességét. Valójában nehéz kérdés, hogy mi többet várhatunk ettől a modelltől, mint hogy javára váljon annak a kisebbségnek, amelyik részt vesz a közéletben.

Ez kihívást jelent a társadalmilag beágyazott, nagyszabású média számos fajta politikai célú alkalmazásával szemben. A megoldások jellemzően azt igénylik, hogy a média egyre tárgyyszerűbb és jobb minőségű információt és híreket szolgáltatson, nyissa meg csatornáit többféle hang előtt, figyeljen a polgárok megfontolásaira és jelenítse meg azokat, valamint aktivizáljon az állampolgárokat érintő ügyekben. A médiától azt is kéri, hogy ne tüntesse fel rossz színben a politikát és a politikusokat, mert az cinizmust és a kormányzattól való eltávolodást gerjesztené. Az ilyen javaslatok közül azonban sok azzal a kockázattal jár, hogy a kielezett verseny közepette a hírmédia gazdasági érdekeibe ütközik. Ezért nem valószínű, hogy sokat érjenek, hacsak nem áll mögöttük az újságírók szakmai elkötelezettsége és egy jelentős fogyasztói igény.

Közvetlen demokrácia

A közvetlen demokrácia értelmezési lehetőségei még a polgári típusnál is változatosabbak. Egy népgyűlés általi közvetlen önkormányzás klasszikus formája a mai méretű társadalomban nem lehetséges. Modern megfelelője a népszavazással történő kormányzás, ahol a többségi döntés alkotja a szabályt. A politikai rendszerek abban különböznek, hogy milyen mértékben kínálnak ilyen lehetőségeket. A kormányoknak azonban megvannak a különböző eszközei arra, hogy megismerjék a lakosság véleményét, például közvélemény-kutatások és fókuszcsoporthoz segítségével, még akkor is, ha az embereknek nincs döntéshozó hatalmuk. Az elektronikus kormányzás felmerült mint gyakorlati lehetőség, alkalmazása azonban még nem terjedt el. A populista politizálás jelenleg általában olyan alulról szerveződő mozgalmakra korlátozódik, amelyek azonnali radikális megoldásokat keresnek olyan problémákra, amelyeket a közvélemény súlyosnak tart, a választott kormányok viszont figyelmen kívül hagynak. Gyakran érint olyan kérdéseket,

mint a bűnözés és a büntetés kiszabás, a bevándorlás, az adózás és a szabályozás, néha pedig a külpolitika – országoként eltérő módon.

E problémáktól eltekintve a közvetlen demokrácia elsősorban azt a követelményt támasztja a médiával szemben, hogy rendelkezésre álljanak olyan médiacsatornák, amelyek lehetővé teszik minden számottevő hang és követelés közzétételét, különösen ott, ahol azokat az uralkodó elitek egyébként mellőzhetik. Hozzájárulhatnak ehhez a véleményüket megfogalmazó bloggerek, és azok, akik szabadon bírálják a hatalmon lévőket, bármilyen médiacsatornán jelenjenek is meg. A közvetlen demokráciát valószínűleg az viszi előre, ha a médiában sok kis méretű és alulról jövő kezdeményezés jelenik meg, illetve ha a piacon olyan kielégítetlen keresletet találnak, amely egyébként a figyelmen kívül hagyott többségnek vagy jelentős kisebbségnek fontos médiatartalmakra irányul.

Az újságírás szerepe

A normatív elméletek és a demokrácia kapcsolatát illető fönti megfontolások középpontjában a média társadalomban betöltött szerepe áll. A média a maga szerepén néha a saját céljait és szolgáltatásait érti. A médiáról szóló közéleti vitában is szóba szokott ez kerülni, bár inkább előíró módban, ti. hogy mit kellene tennie a sajtónak. A média szerepének a fogalma meglehetősen könnyen illeszkedik ezekbe a különböző diskurzusokba.

A szociológiában a szerep gondolata jellemzően a funkcionalista elméletekben vagy a társadalmi rendszerek elméletében található meg, s általában olyan tevékenységekre utal, amelyeket valamilyen személynek vagy egységnek el kell végeznie annak érdekében, hogy a rendszer egésze megfelelően működjön. A tömegmédiában a korai teoretikusok (pl. Lasswell 1948; Merton 1949) a kommunikáció három fő társadalmi funkcióját azonosították, amelyeket szerepekként írhattak le: felügyelet (tájékoztatás a világról), korreláció (a társadalmi kohézió elősegítése) és folyamatosság (az értékek és a kultúra átadása generációkon keresztül). Ezeket a gondolatokat mások továbbfejlesztették, hogy konkrétabb elvárásokat fejezzenek ki a hírmédia demokratikus társadalomban betöltött szerepét illetően. Ezekhez csatlakozott a sajtó mint negyedik rend általánosabb gondolata (B. Cohen 1963), valamint a sajtó fokozott társadalmi felelőssége melletti érvek (Commission on Freedom of the Press 1947). A média társadalmi feladatainak és szerepének jellegzetes megfogalmazása, amelyet a legtöbb közszolgálati műsorszolgáltató használ (a BBC nyomán): tájékoztatás, tanítás és szórakoztatás.

A hírmédia szerepeinek hátterét az 5. fejezetben vizsgáljuk meg részletesebben. Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ahogy a demokráciaelméleteknek is van empirikus és normatív dimenziója, úgy a média különböző szerepeiben is megvan ez a két elem. A média, illetve a médiában dolgozó újságírók szerepének van egy

olyan aspektusa, amely az újságírói feladatokat vagy gyakorlatokat írja le, és van egy másik dimenziója, amely a tágabban értett célokat és kötelezettségeket érinti. Mivel egy demokratikus társadalomban a szabad sajtót nem lehet valamely adott cél követésére kényszeríteni, a médiaszerepek normatív eleme általában választás kérdése, amelyet gyakran megerősít a szokás és a társadalmi kötelek ereje. Mindenesetre olyan célokkal foglalkozunk, amelyek a normatív elméletekben vagy a demokrácia itt vázolt modelljeiben képviselt értékek alapján kívánatosnak látszanak.

A médiának a társadalomban és különösen a demokratikus politikában betöltött szerepéről alkotott elképzelések elemei a következő gyakorlati feladatokban foglalkozhatók össze:

- *információt* szolgáltat az eseményekről és azok összefüggéseiről;
- *véleményt* fogalmaz meg az eseményekkel kapcsolatban, ideértve az útmutatást és tanácsadást is;
- *fórumot* biztosít a különböző nézetek és politikai érdekek képviselői számára;
- kétirányú kommunikációs *csatornát* nyit a polgárok és a kormányzat között;
- *bírálként* vagy őrszemként lép fel, felelősségre vonva a kormányzatot.

A lehetséges szerepek ilyen felsorolása emlékeztet, hogy a média szolgálhatja az információ és a – politikai vagy egyéb – eszmék forrásainak az érdekeit, valamint a közönség mint befogadó érdekeit is. Egy másik dimenzió, amellyel a médiaszerepeket szokás megkülönböztetni, a médiát mint az események megfigyelőjét állítja szembe a médiával mint résztvevővel. Ez megfeleltethető egyfelől a valóság tükröként, másfelől a társadalmi cselekvés eszközeként felfogott médiának. A média szerepeit gyakran jellemzik még a kutyák különböző típusai: a hatalom birtokosait szemmel tartó házőrző, a gazdát szolgáló öleb, illetve a jogos érdekekre vigyázó őrkutya képével.

A szerepek szokásos megfogalmazása főként a hagyományos típusú hírmédiát veszi alapul – amelyet gyakran még mindig jellemzően „sajtónak” neveznek –, és feltételez egy bizonyos intézményes kapcsolatot a média és a politika között. A média jellegének megváltozása hatással van a társadalmi szerepek meghatározására is. Különösen az internet teszi lehetővé a szerepek új vagy másfajta megfogalmazását, különösen a maga hatalmas információhordozó kapacitásának, a küldő és a befogadó számára nyitott hozzáférésnek és az interaktivitás lehetőségének köszönhetően.

A nehézségek ellenére úgy döntöttünk, hogy a hírmédia társadalmi szerepeivel foglalkozunk. Ehhez négy általános megfogalmazást választottunk, amelyek nem felelnek meg pontosan a fenti címszavaknak, és nem korlátozódnak egyetlen normatív hagyományra vagy a demokratikus rendszerek valamely típusára. Nem célnünk, hogy kimerítsük velük a lehetséges médiatevékenységek teljes skáláját, de lefedik mindazt, ami véleményünk szerint napjainkban központi kérdés. Ezek a következőkkel kapcsolatosak: a társadalom átláthatósága és az információ áramlása a társadalmon belül; a társadalmi és politikai folyamatok, különösen a demok-

ratikus rendszer támogatása; a kommunikációs média kritikai szerepe, amelyet az elfogadott érdekektől és a fennálló intézményektől függetlenül kell betöltenie; végül a média és a hatalom együttműködése, illetve annak hiánya.

Az ellenőrző szerep

Kézenfekvő, hogy az első szerep az éber informátor szerepe. Ez főként a közönség számára érdekes információk gyűjtését és közzétételét, valamint az információ terjesztését jelenti, annak forrásai és az ügyfelek nevében: közéjük tartoznak a kormányok, a kereskedelmi hirdetőik és a magánszemélyek is. Mind a források, mind a média céljai igen változatosak, beleértve a profitot, a társadalmi küldetést és a propagandát. Az „ellenőrzés” kifejezés magában foglalja az előzetes tájékoztatást, tanácsadást, figyelmeztetést és mindent, ami az információkeresők számára általában hasznos. Például a hírességekkel, sporttal, divattal, szórakozással és fogyasztással kapcsolatos információt formailag nem könnyű megkülönböztetni a politikai és gazdasági információtól. A szerep lényegében az újságírók munkájára vonatkozik, de széles területet fed le.

A támogató szerep

A közvélemény tájékoztatásának fő csatornájaként a hírmédia elkerülhetetlenül része lesz számos fajta politikai és társadalmi folyamatnak. Egyes szolgáltatásaira sok területen támaszkodnak más intézmények, többek között a politikában, a kereskedelemben, az egészségügyben, az oktatásban és a társadalmi gondoskodásban. A média hozzáférést biztosít azoknak, akik joggal tartanak számot közfigyelemre, és azoknak, akik fizetnek ezért. A támogatói viszonyból egyszersmind erényt kovácsol, feltéve hogy önként vállalta azt, és nem veszélyezteti integritását, hitelességét vagy függetlenségét. Az újságírói szerepek normatív oldalával összhangban a hírmédia nem csupán tudósít a civil társadalom társulásairól és tevékenységeiről, hanem támogatja és erősíti is őket.

A radikális szerep

Ez a szerep bizonyos távolságra van a támogató szereptől, és egyértelműen különbözik a hatalommal való együttműködéstől. A média akkor tölti be ezt a szerepet, amikor a hatalommal és a fennálló renddel szemben kritikus nézeteknek és hangoknak ad teret. Ilyenkor a drasztikus változások és reformok támogatójaként jelenik meg, de saját bírálatának is hangot adhat. Ez a szerep áll a médiaszabadság

elnyomására vagy korlátozására irányuló kísérletek célkeresztjében, és egyben ez jelenti a közzététel szabadságának fő indokát. A média radikális szerepe nélkül a részvételi demokrácia sem létezhetne.

Az együttműködő szerep

Az együttműködés kifejezetten a média, valamint a politikai és gazdasági hatalom forrásai, elsősorban az állam és annak szervei közötti kapcsolatra utal. Történetileg ez volt a sajtó első és természetes szerepe, amikor a különböző intézmények, köztük a kialakulóban lévő politikai pártok a demokrácia terjesztésének eszközeként alkalmazták. Bizonyos körülmények között a polgári vagy katonai hatóságok ma is kérik a sajtó támogatását a társadalmi rend védelmében, a bűnözés, háború, terrorizmus és lázadás, valamint a természeti vészhelyzetek és katasztrófák fenyegetésével szemben. A média együttműködésére vonatkozó igény lehet általánosabb is, azzal az elvárással, hogy az újságírás támogassa a nemzeti érdekeket, vagy hogy legyen hazafias, és tisztelje a tekintélyt. A fejlődő társadalmakban az újságírás irányulhat bizonyos fejlesztési célok szolgálatára. Ezt a szerepet nemcsak kívülről kényszerítik rá a hírmédiára, hanem gyakran összhangban van a mindennapi tevékenységével, vagy önként látja el a társadalmi szükséggel járó különleges helyzetben.

A gyakorlatban a különböző szerepek között jócskán van átfedés. Különösen az információ biztosítása létfontosságú a másik három szerepkör mindegyikéhez, és ebben az értelemben ez a legalapvetőbb. A tipológia nem annyira a média feladatainak osztályozását mutatja, mint inkább az elsődleges célokat, valamint azt a módot és szellemiséget, amelyben egy adott médium működni kíván. Ebből a szempontból vannak bizonyos ellentmondások és potenciális konfliktusok a szerepek közt. A legtávolabb egymástól az együttműködő és a radikális szerep áll. Még ha a kritika néha konstruktív is, a radikális szerep általában a fennálló hatalommal szembeni ellenzéki pozíciót jelenti. Ez arra emlékeztet, hogy a média nem társadalmi vákuumban működik, hanem folyamatos kapcsolatban áll más társadalmi szereplőkkel és azok közönségével is. Mint említettük, a médián belül különbséget tehetünk a társadalmi hatalomhoz való viszony (függő vagy ellenzéki), valamint a politikai és társadalmi eseményekben való cselekvő részvétel mértéke alapján.

Bár a szerepeknek ez a tipológiája gondolkodásra ösztönöz, nem a *Four Theories* általunk kidolgozott alternatívájaként mutatjuk be. Inkább többféle perspektívát nyitunk, hogy kritikusan tekinthessünk arra, ahogyan az emberek – különösen a kommunikáció hivatásos résztvevői – a társadalomban az újságírásról beszélnek és gondolkodnak. A könyv második felében valóra váltott szándékunk az, hogy feltárjuk a négy elmélet által egykor elfoglalt területen a hírmédiának a társadalomhoz viszonyított egyes alapvető szerepeit.